

Змієвець Маргарита Максимівна,
студентка III курсу
(групи УМЛ6-1-23-4 Од.)
спеціальності «Філологія»
Факультету української філології,
культури і мистецтва
Київського столичного університету
імені Бориса Грінченка

Науковий керівник:

О.А. Стишов, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української мови факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

ПУРИЗАЦІЯ ЯК ОДНА З ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХХ – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХХІ СТОРІЧЧЯ

У статті проаналізовано теоретичні засади вивчення пуризації, висвітлено погляди науковців щодо визначення поняття «пуризм». Виокремлено три основні категорії пуризмів, проаналізовано їх функціонування та здійснено поділ названих одиниць на тематичні групи. Продемонстровано приклади слів у виокремлених категоріях.

Ключові слова: мова, пуризм, актуалізовані пуризми, запозичення, новоутворення.

Постановка проблеми в контексті сучасної філологічної науки. Мова є живим, динамічним організмом, а її розвиток тісно корелює з історико-політичними та

соціокультурними процесами, що відбуваються в житті нації. Кінець XX століття, позначений здобуттям Україною державної незалежності, а також перша чверть XXI століття, що проходять в умовах глобалізаційного тиску та військової агресії, спричинили якісні й кількісні зміни в українській мові, найбільш очевидні на рівні лексико-семантичного ярусу. На цьому етапі виразно протистоять дві потужні тенденції: із одного боку, інтенсивна інтернаціоналізація, яка виявляється у припливі значної кількості іншомовної лексики, особливо англіцизмів, на позначення новітніх реалій і понять у сферах науки, технологій, політики, економіки, медицини, військової справи та медіа, а з іншого, – націоналізація (або автохтонізація), що є прагненням мовної спільноти до збереження, відродження та примноження питомих мовних ресурсів. У межах цієї націоналізаційної парадигми особливе значення та вагу має пуризація, яка нині набуває подвійного фокусу: вона спрямована як на обмеження засилля іншомовних входжень (переважно англіцизмів і американізмів), так і, що є більш критичним для сучасності, на подолання наслідків лінгвоциду та усунення мовних елементів, нав'язаних унаслідок тривалого зросійщення. На сьогодні існує гостра потреба не лише в описі, а й у науковому осмисленні явища пуризації як важливого механізму мовного самоствердження. Попри те, що названі одиниці широко використовують в мові інтернет-комунікації, медіа й художньому дискурсах і постійно поповнюються новими словами, вони є недостатньо вивченими й потребують подальших досліджень і підготовки комплексних праць. Це й визначило доцільність написання цієї статті.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): виявити й дослідити особливості феномену пуризації в сучасній українській мові, з'ясувати соціолінгвістичні чинники, що активізують цей процес, провести структурно-семантичний, функційний, тематичний і культуромовний аналіз актуалізованих одиниць, новоутворень та недоречних лексем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання означеної проблеми й на які опирається автор. Науково-теоретичною та методичною основою статті слугували окремі роботи таких українських мовознавців – Ю. Шевельова, О. Тараненка, Л. Масенко, П. Селігея, О. Ковтунець та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення явища пуризації вимагає звернення до його теоретичних засад. У мовознавстві термін «пуризм» (від лат. *purus* – чистий) традиційно визначають як «крайній вияв турботи про чистоту

літературної мови, культуру мови, орієнтація на встановлення суворих правил дотримання літературних норм, оберігання мови від впливу іншомовних запозичень, очищення її від нелітературних явищ (*діалектизмів, просторіччя* тощо)» (Пуризм. Українська мова: енциклопедія) Класичні праці Л. Булаховського свідчать, що *пуризм* є універсальною тенденцією, притаманною майже всім культурним мовам на етапах їхнього становлення та зміцнення (Булаховський, 1975). Однак історія української мови надає цьому явищу особливого драматизму та національно-політичного забарвлення. Ми погоджуємося з традиційним визначенням *пуризму* як прагнення до нормативності, проте варто уточнити його зміст, оскільки в умовах української лінгвокультурної традиції він мав специфічні відмінності. Зокрема, категоричне формулювання, яке трапляється в деяких словниках, що зараховує до об'єктів усунення також і неологізми, є, на нашу думку, хибним. Не погоджуємося з таким підходом, оскільки найбільш плідна пуристична діяльність в історії української мови завжди полягала саме у творенні питомих неологізмів – слів, побудованих на власній основі для заміни небажаних або недоречних іншомовних. Послідовно підтримуючи позицію О. Горбача, вважаємо, що пуризм – це, передовсім, напрям, спрямований на заміну чужомовних елементів питомими неологізмами або народномовними одиницями (Енциклопедія українознавства, 1973, т. 7: с. 2417). Ключовим для сучасної епохи є погляд О. Тараненка, який наполягає на тому, що український пуризм кінця ХХ – початку ХХІ ст. має подвійну природу. Він не лише національно-мовна тенденція (захист від запозичень), а й соціально-мовна тенденція – прагнення до очищення словникового складу від мовних залишків радянського минулого, тобто зросійщення (Тараненко, 2008; 159). Цей аспект набув особливої гостроти після 2014 року й особливо з початком повномасштабного вторгнення, коли мовне очищення перетворилося на акт національної та політичної самооборони. Саме тому сучасна пуризація часто є не стільки боротьбою з новітніми англіцизмами, скільки відновленням лексики, незаконно вилучених із мови радянською владою. Як слушно зауважував Ю. Шевельов, «відродження пуризму на Україні здорове явище» (Шевельов, 1966: 2–3), однак він має бути зваженим і не переходити у так званий гіперпуризм – сліпе і безпідставне відкидання загальноприйнятих інтернаціоналізмів, що може спричинити дестабілізацію норми і відірваність літературної мови від широкого вжитку. Отже, сучасна пуризація повинна бути контрольованим процесом, що має на меті відновити історичний словник і забезпечити структурну й семантичну самобутність української мови.

Аналіз фактичного матеріалу дозволяє виокремити три ключові категорії пуризмів, що активно функціонують у сучасній українській мові: *актуалізовані, новоутворені та недоречні пуризми*.

Актуалізовані пуризми є, мабуть, найбільш значущим явищем сучасної пуризації. Це лексеми, які свого часу функціонували як доречні питомі одиниці, але були штучно вилучені зі словника та витіснені під впливом російської мови в радянський період, а нині повертаються до активного вжитку. Їх актуалізація – це прямий наслідок політики дезросійщення та відновлення історичного словника. Наприклад, помітно цей процес виявився у медичній термінології, де відновлено такі одиниці, як: *правець* (зам. *стовбняк*), *сухоти/сухота* (зам. *туберкульоз*), *кашлюк* (зам. *коклюш*), *забій* (зам. *ушиб*), *виразка* (зам. *язва*). Ці лексеми мають довгу історію вживання в українських медичних словниках і є зрозумілішими для носіїв мови. Подібні процеси спостерігаємо в повсякденній лексиці: *кайданки* (зам. *наручники*), *реченець* (зам. *дедлайн*), *світлина* (зам. *фотографія*), *перегони* (зам. *гонки*). Навіть повернення до лексем, що описують історичні чи політичні реалії, як-от *томос* або *ленд-ліз* (останнє актуалізоване завдяки військово-політичним обставинам), підтверджує, що актуалізація є одним із найбільш продуктивних та успішних механізмів пуризації, оскільки вона не створює нових слів, а відновлює вже відомі, проте незаслужено забуті одиниці.

Засвідчено в останні десятиліття також процес творення нових пуризмів, які є другою важливою групою. Вони виникають для заміни нових запозичень (переважно англіцизмів), особливо у сферах, де відсутня давня українська термінологічна традиція або де з'явилися принципово нові реалії. Такі слова продукуються за допомогою питомих словотвірних засобів і переважно мають прозору внутрішню форму. Особливо продуктивним цей процес є у сфері ІТ-технологій і диджиталізації, де іншомовні слова отримують питомі заміники: *застосунок* (зам. англ. *application* і рос. *приложение*), *уподобайка* (зам. *лайк*), *млинець* (зам. *компакт-диск*). Порівняймо в контекстах: [Блогерка *Ідея Олександрівна*]: *Але багато [новозапозичених англійських] слів мають семантичні відтінки, а в нас нема точного відповідника. Його можна придумати, але так, щоб він поширився. Наприклад, **вподобайка** замість **лайку** гарно прижилася* (*Gazeta.ua*, 10.07, 2022, 11:01). Помітна також активність у творенні заміників для слів на позначення військових і воєнних реалій, що набули актуальності в контексті російської агресії: *пташка* (зам. *дрон*), *вишкіл* (зам. *муштра*), *сотня* (зам. російського *рота*). Наприклад у контексті: *Мінус ворожа **пташка**: прикарпатські бійці збили ро-*

сійський дрон *Supersat*. (GALKA IF.UA 02.04, 2025, 13:13). Хоча поодинокі новотвори, як-от: *горокрига* (зам. *айсберг*), *стежник* (зам. *сталкер*) чи *водограй* (зам. *фонтан*), можуть зустрічатися рідко, але їх поява свідчить про гнучкість і творчий потенціал мови, який реалізується через власні словотвірні моделі, що є ознакою повноцінно розвиненої літературної мови.

Варто наголосити, що в процесі пуризації можуть ревіталізуватися й виникати й недоречні одиниці. Це слова, які не приживаються в мові з лінгвістичних чи соціокультурних причин. Так, засвідчено спроби замінити давно засвоєні та загальноприйняті інтернаціоналізми, які вже не відчуються як чужі. Прикладами невдалих спроб є: *сітківкар* (зам. *тенісист*), *гаківка* (зам. *хокей*), *гортачик* (зам. *планшет*), *штрикалка/заштрик* (зам. *шприц*), а також деякі надто громіздкі чи малозрозумілі терміни. Причиною неприйняття таких одиниць є переважно відсутність прозорої внутрішньої форми, негативні асоціації, неприйнятність із погляду культури мови або порушення традиції засвоєння інтернаціональної лексики, що може спричинити відчуженість літературної мови від її носіїв. Критичний аналіз таких невдалих випадків є необхідним для зваженої нормотворчої діяльності, яка має ґрунтуватися на принципі поміркованості, як про це свого часу попереджав Ю. Шевельов (Шевельов, 1966).

Аналіз значного корпусу слів, що беруть участь у пуристичних процесах, дозволив здійснити тематичний поділ таких одиниць, що наочно демонструє найбільш динамічні сфери сучасної української лексики. Як свідчать дані, пуризація не є хаотичною, а зосереджується у сферах, де мова або пережила найбільший тиск, або зіткнулася з найбільшим напливом новітніх іншомовних слів. Домінують такі тематичні групи: 1) техніка, ІТ та новітні явища, наприклад: *верстак* (зам. *комп'ютер*), *допис* (зам. *пост*); 2) лексеми на позначення повсякденного життя й потреб громадян: *продавчиня* (зам. *продавщиця*), *голярня* (зам. *барбершоп*), *крамниця* (зам. *магазин*); 3) спорт реалії та поняття: *крайок* (зам. *латераль*), *рукоборство* (зам. *армреслінг*); 4) сфера освіти й навчання: *виш* (зам. *вуз*), *вишівець* (зам. *вузівець*); 5) військові та воєнні реалії: *чота* (зам. російського *взвод*), *безпілотник* (зам. *дрон*). Цей розподіл свідчить, що українська мова здатна передати будь-які реалії, поняття, ознаки, дії та процеси власними засобами без використання запозичень і має перевагу над іншомовними вхідженнями в названих вище царинах.

Структурний аналіз при цьому показав, що в українській мові кінця ХХ – першої чверті ХХІ сторіччя домінують прості слова (близько 85%), рідше утворюються

складні одиниці, зокрема композити (близько 15%), хоча помічено тенденцію до їх активізації. Саме у вищеназваних галузях найчастіше спостерігаємо повноцінне входження питомих лексем, що замінюють запозичення, демонструючи динамічність лінгвальних процесів і здатність мови зберегти власну структурну, семантичну цілісність і культурну специфіку.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Вивчення феномену пуризації в українській мові кінця XX – першої чверті XXI сторіччя підтвердило, що це закономірний, об'єктивний і глибоко вмотивований процес, який є не просто лінгвістичною примхою, а необхідним і важливим складником національного самоствердження та мовної еволюції. Сучасний український пуризм є багатовимірним явищем, яке має на меті не лише захист від надмірних іншомовних входжень (переважно англіцизмів), а й, що є його визначальною особливістю, цілеспрямоване очищення від багаторічних нашарувань періодів зросійщення, відновлення історичного словникового фонду та питомих словотвірних механізмів. Аналіз фактичного матеріалу дозволив ідентифікувати найбільш продуктивні канали пуризації. Категорія актуалізованих пуризмів (відновлення репресованих медичних, адміністративних, побутових термінів) визнана найбільш успішною та соціально значущою, оскільки вона прямо сприяє подоланню наслідків лінгвоциду. Новоутворення активно заповнюють місце в новітніх сферах (IT, військова термінологія, спорт), демонструючи невичерпний творчий потенціал мови. Водночас, ідентифікація недоречних пуризмів слугує запобіжником проти необґрунтованого відкидання загальноприйнятих інтернаціоналізмів, забезпечуючи стабільність літературної норми. Тематичний розподіл пуризмів у сфері техніки, щоденного життя та військових реалій переконливо доводить, що пуристичні інтенції є реакцією мови на найбільш важливі соціокультурні виклики сучасності. Структурний аналіз підтверджує перевагу простих і прозорих словотвірних моделей, що є ознакою здоров'я та життєздатності мовної системи. Отже, пуризація є елементом процесом стандартизації та націоналізації української мови в досліджуваний період, потужним інструментом лінгвальної самоідентифікації і символом культурної та політичної незламності українського народу.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні функційних і стилістичних особливостей пуризмів у сучасній українській мові на матеріалі масмедійного й художнього дискурсів.

Список використаних джерел

- Булаховський Л. Виникнення і розвиток літературних мов. Вибрані праці в 5 томах. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1–5.
- Енциклопедія Українознавства т. 1-7: словникова частина. / Під ред. В. Кубійовича. Париж-Нью-Йорк: Наукове Товариство Шевченка, видавництво «Молоде життя», 1973.
- Зелений Ю. «Словничок-Новотвірничок».Електронний ресурс. <https://kopychyntsi.com.ua/archive/suspilstvo/q-q-38/> (дата звернення: 18.11.2025).
- Масенко Л. Український пуризм: міф чи реальність? Дивослово. 2009. № 7/8. С. 48–51.
- Пуризм. Українська мова: енциклопедія. Електронний ресурс. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um79.htm> (дата звернення: 15.11.2025).
- Селігей П. Пуризм у термінології: український досвід на європейському тлі. Мовознавство, 2008. № 1.С. 49–66.
- Стишов. О. Розвиток лексики української мови в ХХІ сторіччі. Лінгвістичні студії: збірник наукових праць. 2024. Вип. 47. С. 114–125.
- Тараненко О. Сучасні тенденції до перегляду нормативних засад української літературної мови і явище пуризму (на загальнослов'янському тлі). Мовознавство [Лінгвістика]. 2008. Т. 2–3. С. 159–189.
- Шевельов Ю. Пуризм в українській мові. Українські вісті. 1966. Ч. 23, 5.VI.

References

- Bulakhovs'kyi L. Vynyknennia i rozvytok literaturnykh mov. Vybrani pratsi v 5 tomakh. Kyiv: Naukova dumka, 1975. T. 1–5.
- Zelenyi Yu. «Slovnichok-Novotvirnychok».Elektronnyi resurs. <https://kopychyntsi.com.ua/archive/suspilstvo/q-q-38/> (data zvernennia: 18.11.2025).
- Masenko L. Ukrainnyi puryzm: mif chy realnist? Dyvoslovo. 2009. № 7/8. S. 48–51.
- Puryzm. Ukrainska mova: entsyklopediia. Elektronnyi resurs. <http://litopys.org.ua/ukrmova/um79.htm> (data zvernennia: 15.11.2025).
- Selihei P. Puryzm u terminologii: ukrainskyi dosvid na yevropeiskomu tli. Movoznavstvo, 2008. № 1.S. 49–66.
- Styshov. O. Rozvytok lekysky ukrainskoi movy v XXI storichchi. Linhvistychni studii: zbirnyk naukovykh prats. 2024. Vyp. 47. S. 114–125.
- Taranenko O. Suchasni tendentsii do perehliadu normatyvnykh zasad ukrainskoi literaturnoi movy i yavyshe puryzmu (na zahalnoslovianskomu tli). Movoznavstvo [Linhvistyka]. 2008. Т. 2–3. S. 159–189.
- Shevelov Yu. Puryzm v ukrainskii movi. Ukrainski visti. 1966. Ch. 23, 5.VI.
- Entsyklopediia Ukrainoznavstva t. 1-7: slovnykova chastyna. / Pid red. V. Kubiiovycha. Paryzh-Niu-York: Naukove Товариство Shevchenka, vydavnytstvo «Molode zhyttia», 1973.

PURIFICATION AS ONE OF THE TRENDS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE AT THE END OF THE 20TH CENTURY AND THE FIRST QUARTER OF THE 21ST CENTURY

Margarita Zmiyets, third-year student (bachelor's degree) majoring in «Philology» at the Faculty of Ukrainian Philology, Culture and Arts of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

The article analyses the theoretical foundations of purism studies and highlights scholars' views on the definition of the concept of 'purism.' Three main categories of purisms are identified, their functioning is analysed, and the named units are divided into thematic groups. Examples of words in the identified categories are provided.

Keywords: language, purism, actualised purisms, borrowings, neologisms.